

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Культура
України

Випуск 7
Мистецтвознавство

Збірник наукових праць

Харків
2000

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРОЛЕТКУЛЬТУ

Досліджується програма розвитку пролетарської культури в Україні і питання культурної політики радянської влади

Проблема розвитку пролетарської культури є однією з найважливіших в історії України. На цю тему відсутні спеціальні дослідження, а точка зору, яка тривалий час існувала в офіційній історіографії, відверто застаріла і грішить спрощеннями і неточностями. Пролеткульт визначив розвиток культури на багато років не лише в межах України, але й на території колишнього СРСР. У статті, автор вважає доцільним розглянути цю проблему на прикладі Харкова, зважаючи на його політичний статус у цей час.

Програми майбутньої культурної політики створювали більшовики ще в еміграції. Теоретиками Пролеткульту були російські більшовики О.О. Богданов, В.Ф. Плетньов, П.І. Лебедев-Полянський. Заперечуючи класичну спадщину світової культури, вони вважали, що культура нового суспільства повинна бути створена силами самого пролетаріату. Такий вульгарний підхід спровокував проникнення в літературу і мистецтво дилетантизму і графоманії.

Основна мета пролетарської культури – утримувати і поширювати владу комуністичної партії. Ця політика передбачала: проведення культурної революції, знищення дореволюційної культури на території колишньої Російської імперії, розбудову нової, пролетарсько-соціалістичної. Ідеологічною основою нової культури мав бути марксизм, тобто – матеріалізм у світогляді, диктат у політиці, колективізм в етиці, концентрація культурних установ і партійної цензури.

У післяреволюційну епоху в межах соціалістичної ідеології не раз виникали теорії і проекти знищення культури, науки, мистецтва, проводилися численні диспути, дискусії, мітинги, що охоплювали широке коло творчої молоді і наукової інтелігенції. Подібні заходи мали суперечливий характер. Деякі домагалися знищення культури в усіх її проявах: «Історія культури – це історія нашого марновірства» [1]. Слід визнати, що такі заклики стосовно культури були поодинокі, але щодо мистецтва та філософії вони склали систему. Одним із самих наполегливих проводирів цих ідей був «ЛЕФ» («Лівий фронт мистецтв»). Основне програмне положення спілки необхідність трансформувати образотворче мистецтво та літературу в галузь матеріального виробництва. Таким чином, основні аспекти діяльності людської особистості: «психологізм», духовність проголошувалися «буржуазними» і з ними велася нещадна війна.

У офіційній радянській історіографії тривалий час існувала думка про В.І. Леніна як офіційного супротивника Пролеткульту. Це уявляється не досить правомірно. Керманіч пролетарської держави до усіх явищ світової культури ставився суто прагматично, як більшовицький політик: усе повинно

працювати на революцію загалом, і зокрема на пропаганду її ідей, революційне просвітництво і революційну агітацію. Звідси генеральний курс Леніна: підпорядкувати інтелігенцію (як основного провідника духовної культури суспільства) партійному впливові, змусити її працювати на революцію. Коли 9 жовтня 1920 р. Політбюро розглядало питання «Про з'їзд Пролеткульту», В.І. Ленін, І.В. Сталін, Л.Б. Каменєв, Н.Н. Крестинський, Н.І. Бухарін одно-стайно, прийняли постанову: «Провести на з'їзді резолюції про тісний зв'язок Пролеткульту та про підпорядкування його партії» [2].

Метою Всеукраїнського Пролеткульту (Пролетарська культурно-освітня і літературно-художня організація України) було організувати масове оволодіння новою пролетарською культурою, що вважалося доцільним в умовах надзвичайно низького освітнього рівня населення. Для цього створено широку мережу самодіяльних клубів, товариств, студій у різних відділах літератури і мистецтв. Особливо важливим завданням історичного моменту було теоретичне обґрунтування питань пролетарської літератури. Ця проблема обговорювалася на засіданні дискусійно-академічної комісії Всеукраїнського Літературного Комітету при Наркомосвіти УРСР 3 квітня 1919 р. З доповідями з проблем розвитку української пролетарської літератури виступали Г. Михайличенко і В. Коряк, виступи яких характеризують офіційні партійні настрої з питань культури в перші пореволюційні роки [3].

У січні-лютому 1921 р. обрано організаційний Центральний Комітет Пролеткультів у складі В. Блакитного, З. Невського й І. Кулика. Одночасно в Харкові створюється Губернська Рада Пролеткульту, до складу якої увійшли: В. Коряк, П. Арський (його в 1919 році відрядили з Петрограду до Харкова для зміцнення пролетарського літературного руху, після формальної ліквідації Пролеткульту, він очолив літературну групу «Жовтень», що за статутом підпорядкувалася ВАПП (Всеросійська Асоціація Пролетарських Письменників) [4]. 7 березня 1922 р. відбулися збори культурно-освітніх організацій, що ухвалили створення в Харкові Пролеткульту. На зборах обрано оргбюро, яке у березні розпочало організацію Пролеткультів на підприємствах міста [5].

Слід зазначити, що невеликі клуби Пролеткульту були організовані ще в 1918 р., коли у Харкові активно працювала літературна група «Цех каменярів». У 1919 р. створюються робочі літературні майстерні з метою планомірної, із найменшою витратою часу, передачі робочим знань, накопичених століттями в галузі літератури і поезії. Харківський Губернський Літературний Комітет заснував першу робочу літературну студію. Читануться курси теорії й історії літератури проф. М.П. Самаріним, теорії вірша А.В. Олександровою [6]. 4 березня 1920 р. О. Горський повідомив про створення у Харкові центрального клубу Пролеткульту і самоліквідацію «Цеху каменярів». До складу художньої ради клубу ввійшли О. Горський, І. Каложний, І. Юхименко, В. Олешко, В. Коряк, І. Кривоніс, В. Боровий. Розміщався Пролеткульт у помешканні Літературно-художнього гуртка по

вулиці Московській, 20. З ініціативи професора О. Лейтеса при ньому створено літературну студію. Для читання лекцій запросили професорів філології О. Білецького, який читав лекції по російському романтизмі, М. Макіна по історії поезиці, поети М. Козирьов і Б. Златопольський.

Таким чином, на початку 20-х рр. у Харкові виникло ще декілька філіалів клубів Пролеткульту: клуб ім. Т. Шевченка (співробітників ГПУ) пров. Миронисицький, 7. При клубі працювали секції. Музична секція мала три підсекції: оркестром керував Копель, хором - Холмський, фортепіано - Редіна. Літературний гурток очолював Вержбицький, марксистський - Фрібор, драмгурток - Вяземський. [7], клуб студентів Сільськогосподарського інституту «Червоний орач». При клубі працювали російський і український драматичні гуртки, клуби: «Молодий більшовик», Вищої школи комскладу, художнього і театрального технікумів [8]. У художній збірці «Жовтень», видана в 1921 р. в дні святкування річниці жовтневої революції, характеризуючи культурне життя Харкова, писала: «За останні декілька місяців літературне життя в Харкові настільки пожвавилось, що виникла потреба в постійному місці, де б письменники і поети могли виступати перед громадянськістю. Допоміг Всеукраїтком, котрий одкрив у декількох місцях свої естради. Одна з таких естрад поміщається на Сумській вул., друга в клубі «Комуніст». Крім того, письменники організували свої вечори в «Селянському будинку» на Павловській площі» [9].

Ця збірка цікава й тим, що на її сторінках надруковано «Наш універсал до робітництва і пролетарських митців українських» за підписами М. Хвильового, В. Сосюри, М. Йогансена. Зрікаючись усіх старих літературних шкіл і напрямів, у піднесено-романтичному стилі вони писали: «Однаково одгетькуючи всіляких неоклясиків, ...що годують пролетаріят заялосеними формами з минулих століть, і життєтворчих футуристичних безмайбутників, що видають голу руйнацію за творчість, та формалістичні школи і течії (імажинізм, комфутуризм тощо), оголошуємо еру творчої пролетарської поезії справжнього майбуття. Мідяною сурмою скликаємо до наших лав розпорошені творчі одиниці робітництва. Формуємо загони. Організуємо регулярну армію митців пролетаріату. Наші лави крилаті сповиватимемо залізною дисципліною робочих ритмів і пролетарських метафор. У цьому попередники наші й пророки – Шевченко і Франко» [10]. А теоретик літератури і критик В. Коряк свою статтю «Етапи» у тому ж збірнику закінчує такими словами: «Перегортається нова сторінка історії. Не нова «школа», не новий «напрямок», не «течія» у межах старого мистецтва, але цілковите зірвання тяглости з усім попереднім, знищення всіх традицій. Початок нової ери» [11].

Цим декларативним виступам характерна властива Пролеткульту фразеологія. Ті, що підписали «Універсал», були за своєю суттю антипролеткультівцями. А пізніше їхня художня позиція стає цілком протилежною Пролеткульту.

Активніше затверджувався Пролеткульт у літературі й театрі, ці сфери духовного життя уявлялися партійним чиновникам найбільше зручними і

найдоступнішими для самодіяльної творчості. Проте, були спроби впровадити нову форму культури й в образотворчому мистецтві. У 1919 р. створено Всеукраїнський комітет мистецтв із різноманітними підвідділами і окремо Комітет образотворчих мистецтв у складі В. Вольського (голови), Л. Тракала і І. Штейнберга. Його найближчі завдання – скликання першого Всеукраїнського з'їзду робітників-митців, створення Всеукраїнської спілки художників і Всеукраїнської художньої Ради з представників різних напрямів мистецтва. У березні 1919 р. створено своєрідну філію російського пролеткульту – організація «Культ-пролетарських мистецтв», що проголосила самостійність існування, без фінансової підтримки держави, видання часопису і газети «Пролетарська творчість». Зроблено спробу виявити пролетарське мистецтво на Першій виставці, що була відкрита 22 лютого 1919 року підвідділом мистецтв при Відділі Народної Освіти Харківської Ради Робочих депутатів. Виставка складалася із трьох розділів: праці професійних митців, праці художників – самоучок, дитяча творчість [12].

Виставка, особливо розділ, що подавав діяльність художників - самоучок, показала відірваність ідеї непрофесійного пролетарського мистецтва в межах Пролеткульту від реального життя.

9-11 грудня 1922 р. у Харкові проходила Всеукраїнська конференція Пролеткультів, на якій проаналізували результати діяльності Пролеткультів в Україні: «Ціною надлюдських зусиль і жертв власної крові він (пролетаріат) побудував величезні обриси пролетарської держави, а тепер наповняє його змістом і устигає в цьому. ...Доказом цьому служить робота Пролеткультів в Україні» [13]. Такий висновок зроблено передчасно, насправді більша частина письменників знаходилася в опозиції до Пролеткульту. Причиною були методи проведення більшовицьким керівництвом національної політики в Україні. Як не прагнула більшовицька влада загнати всіх українських письменників до офіційного Пролеткульту, завдання якого поширення в Україні російської «пролетарської культури», як влада не прагнула об'єднати їх навколо офіційного часопису «Шлях мистецтва», - у Харкові на початку 1920-х р. створено декілька організацій літературної інтелігенції.

Оргбюро незабаром залишив В. Блакитний, який організував літературні сили навколо «Вістей». 3 квітня 1922 р. створено Спілку революційних селянських письменників «Плуг», як соціально-культурну, творчу організацію, покликану об'єднати розрізаних селянських письменників, спираючись на ідеї співробітництва революційного селянства з пролетаріатом. «Працюючи як соціально-культурна творча організація, об'єднання «Плуг» не перешкоджає окремим його членам вступати одночасно в інші організації, що існуються на підґрунті відстоювання соціалістичної культури, таким чином, не корпоративні, а суспільні інтереси керують усією роботою товариства».

Масовий характер мала і перша організація пролетарських письменників «Гарт», створена 2 січня 1923 р. Організатором її був Василь Блакитний.

Пролеткульт продовжував існувати, зробивши з № 3 часопис «Зорі прийдешнього» своїм друкарським органом. Слід зазначити, що цей часопис почав виходити з січня 1922 р. як орган секції пролетарських письменників Всеукрліткому. В другому номері половину матеріалів подано українською мовою, друкувалися вірші М. Хвильового, В. Сосюри, І. Сенченка, розповіді Г. Михайличенка. Український матеріал містився в «Зорях прийдешнього» і пізніше, коли він став органом Пролеткульту.

Одночасно з заходами щодо створення Всеукраїнського Пролеткульту у 1922 р. здійснено передчасну спробу створення «Федерації пролетарських письменників і митців». Організаційно це художнє об'єднання оформилося в січні 1922 р., а в березні того ж року почали видавати друкарський орган - газета «Арена». Опубліковану в ній Декларацію про створення Федерації підписали: від української секції – М. Хвильовий; від російської – В. Стрельникова, Є. Хазін, М. Розанельський. У Декларації зазначалось: «Ми розуміємо федерацію не як анархізм даної групи, а лише як заперечення національного мистецтва. Члени федерації творять різними мовами і відповідно поділяються на секції мов, які сфедеровані в єдиний цілком неподільний колектив. Ми категорично заявляємо, що всіх письменників федерації, котрі не будуть підтримувати нашої програми і підуть старими стежками міщанської ідеології, або стежками зоологічного націоналізму, будемо виключати з нашого колективу. Федерація висуває гасло: - до загальнолюдського мистецтва, до комунізму через полум'я дебатів, дискусій, полеміки в межах самої федерації пролетарських письменників» [14]. Федерація, крім декларативних положень програми, не мала реальних умов для існування й у тому ж році самоліквідувалася.

У 1924 р. Пролеткульт залишила група російських письменників і створила нову організацію ВУАПП (Всеукраїнська Асоціація Пролетарських Письменників). З цього моменту можна вважати Пролеткульт як літературну організацію, ліквідовану, хоча його театральні, музичні студії ще певний час існували. В. Блакитний охарактеризував ВУАПП як «уламок мертвонародженого на Україні Пролеткульту». До складу ВУАПП ввійшли: М. Голодний, З. Невський, С. Радугін, Р. Соболь, Є. Хазін, В. Гадзінський та ін. Ця організація прагнула вести розкол у літературний рух в Україні за національним принципом, протиставляла культуру російського міста українському селу. Українофобські настрої ВУАПП стали причиною не прийняття цієї організації до складу «Гарту» як російської секції, хоча переговори про це велися [15].

Слід зазначити, що Пролеткульту, як формі комуністичної ідеології, характерний мотив боротьби з тим специфічно людським чинником, завдяки якому створюється і підтримується індивідуальність людини. Це ті аспекти життя, у котрих людина може брати участь лише як індивідуальність, не може замінена ніким іншим. Така культурна творчість, насамперед художня.

Таким чином, Пролеткульт ставив своїм завданням поширення в Україні російської «пролетарської культури». Українська культура, незважаючи на інтернаціональні ідеї Пролеткульту, досить швидко набула національного змісту. І в цьому полягає відмінність діяльності Пролеткульту в Україні і в Росії.

Пролеткульт став відправною точкою для створення численних творчих об'єднань, які визначили розвиток української культури в 1920-і р. Прагнення художньої інтелігенції України знайти свій спосіб культурного розвитку на основі національної ідеї привело до появи памфлета М. Хвильового «Європа чи Просвіта?», закликів М. Зерова «До джерел!» (світової культури), до виникнення нових напрямків у літературі, образотворчому мистецтві, театрі.

Як просвітня й освітня організація, Пролеткульт мав позитивне значення. Для оволодіння культурою (навіть пролетарською) була створена широка мережа самодіяльних клубів, товариств, студій, де читали лекції і вели заняття з літератури і мистецтва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Брати Гордіни*. Соціологія і соціотехніка. Ч. 1. - Петроград, 1918. - С. 226.
2. *Волгозов Д. Ленін*. Політичний портрет: У 2 кн. Кн. 2. - М., 1994. - С. 178.
3. *Михайличенко Г.* Пролетарське мистецтво. // Мистецтво: Літ.-мистецький тиж. Української секції Всеукраїнського. Ч. 1, 1919 р. - Травень. - С. 27-29.
4. *ЩАВОВ України*, ф. 166, оп. 4, ед. зб. 180, арк. 172-178.
5. *Художнє життя*. - 1922. - № 1. - С. 9.
6. *Шляхи творчості*. - 1919 г. - № 4. - С. 54.
7. *Вісті*. - 1921. - 8 травня.
8. *Художнє життя*. - 1922. - № 1. - С. 9.
9. *Жовтень*. - 1921. - С. 7.
10. *Лейтес А., Яшек М.* 10 років української літератури // ДВУ. - 1930. - С. 65.
11. *Там само*. - С. 64.
12. «*Перша виставка*». Підвідділ Мистецтв при відділі Народної Освіти Х. С. Р. Д. Виставочна секція. - Х.: Рад. типографія, 1919. - 32 с.
13. *Дешевов К.* Те, що відживає, і те, що народжується. // Художнє життя. - 1922. - № 12. - С. 3.
14. *Арена*. Орган Всеукр. федерації пролет. письменників і митців. - Х., 1922. - Березень. - № 1.
15. *Ведміцький О.* Літературний фронт (1919-1931) // Літ. архів. Матеріали до схеми розвитку літературних організацій на радянській Україні. Кн. 4-5. - К., 1931. - С. 104-128.

Надійшла до редколегії 3.10.2000 р.

УДК 130.2

М.В. Дяченко

УСПАДКУВАННЯ В КУЛЬТУРІ І КУЛЬТУРНА ТВОРЧИСТЬ

Збереження спадщини здійснюється завдяки її переосмисленню на основі нового бачення раніше створених цінностей. Творчість в художній культурі – це постійний вихід за межі традиційного

Передумовою будь-якої творчості є культурна спадщина. Оскільки культурна творчість – це перетворююча об'єкт діяльність, то вона, з одного боку, змінює (зокрема, заперечує, відкидає) традиційні види діяльності, а з другого, продовжує і збагачує їх у нових, змінених умовах. Окрім того, вона містить в собі і те, що раніше не існувало безпосередньо в старому, а виникло в процесі розвитку. Поступ людського духу має своєю передумовою наявність певного матеріалу, на який він спрямований і який він не тільки примножує, не тільки розширює, додаючи до нього новий матеріал, але й суттєво обробляє, перетворює. Це успадкування є одночасно і отриманням спадщини, і вступом до володіння цією спадщиною.